

שפה, למידה ואוריינות בגיל הרך*

עורכות:

ש. קליין ודבורה גבעון
מוציאים לאור: רמות, 2002

עורכות הספר מציגות בפרק המבוא, המובא לפניכם כלשונו, תקציר של פרקי הספר, החושפים מגוון דעות ואמונות לצד עבודות של חוקרים מובילים, אשר עוסקים בהתפתחות הידע השפתי-לשוני והקשר שלו ללמידה בכלל וללמידת הקריאה בפרט.

מבוא

נושא הקריאה אינו יורד מסדר היום הציבורי בשנים האחרונות, וזאת לאור הממצאים על רמה נמוכה של הישגים במבחני קריאה ארציים, במיוחד בקרב ילדים מן המיזב הסוציו-כלכלי הנמוך.

בספר זה נעשה ניסיון לעסוק בשאלות שונות בתחום הקריאה תוך בחינתן מפרספקטיבה רחבה של התפתחות שפה ואוריינות בקונטקסט חברתי ותרבותי בארץ ובהקשר לתהליכי למידה ולמטרות חינוכיות.

הפרקים השונים בספר מייצגים עבודות של חוקרים מובילים בתחומים הנוגעים לנושא וכן התייחסות של אנשי חינוך העוסקים במשך שנים רבות בהוראה ובלמידה בכלל ובהוראת הקריאה בפרט. אוסף הפרקים משקף, לצד מחקרים מדעיים, מגוון של דעות ואמונות בנושא, אשר באות לידי ביטוי הן בתוכני המסרים והן בסגנון הצגת הדברים.

ההתייחסות לקריאה ולאוריינות בספר מקיפה "שליטה בשפה הדבורה, כולל האזנה ודיבור, ושליטה בשפה הכתובה, כולל קריאה וכתובה, כמכלול שלם אחד" (Garton & Pratt, 1991)** בקונטקסט חברתי ותרבותי בעל משמעות.

שלושה מחברים בספר מפנים את הזרקור אל נושא הקריאה ואל השאלה: מהי הדרך היעילה והטובה ביותר שתבטיח לילדים בגיל הרך למידה בכלל ולמידת קריאה בפרט?

המאמרים

חיה תובל: אוריינות בגיל הרך – גישה אקולוגית

חיה תובל עוסקת בשאלת האוריינות בגיל הרך מנקודת מבט אקולוגית המעמידה במרכז את יחסי הגומלין בין הילד לסביבתו. לדעתה, תפקיד הגן לסייע לילדים לסגל לעצמם כלים מגוונים המאפשרים להם להתפתח רגשית וקוגניטיבית, וזאת באמצעות פדגוגיה המשלבת עשייה מהוקשרת (situated practice) והוראה מפורשת (explicit teaching). בקשר לשאלה אם רצוי ללמד קריאה בגן – היא מציעה לשאול אם רצוי לעסוק בהוראת הכתב בגן, ובמקום השאלה איך ללמד קריאה בגן – היא מציעה לשאול איך, מתי ובאילו מצבים ישתמשו הילדים בכלי התרבותי ששמו שפה כתובה. תובל דנה בהתנסויות בגן, שדורשות עשייה אוריינית, ובמאפיינים אלה במסגרת תרבות הגן.

* פרופ' פנינה ש. קליין המוקד להתפתחות הילד, בית-הספר לחינוך, אוניברסיטת בר-אילן.
דבורה גבעון מרכז בייקר, אוניברסיטת בר-אילן.

** Garton, A. & Pratt, C. (1991). Language learning and literacy. Oxford: Basil Blackwell.

אריה ווהל: לקראת קריאה או לקראת "קריעה"?

אריה ווהל עוסק בצורך לבחון ולהבהיר את המטרה של הוראת הקריאה ובהתאם לכך מציע לבדוק מהי הדרך הנכונה להשיג מטרה זו. במסגרת הניסיון לענות על שאלות אלה הוא מתייחס בביקורתיות להמלצות דו"ח הקריאה מטעם משרד החינוך 2001 ומזהיר בפני הנזק שבהדגשת שיטה אחת להוראת הקריאה. אף על פי שהוא מכיר בחשיבותה של הגישה הפונטית, הוא תומך בהוראה מאוזנת אשר מתייחסת אל תהליך הפענוח כאל חלק בלבד מתהליך הקריאה, שיש לשלבו בהבנת הכתוב, תוך התאמה אינדיווידואלית של שיטת ההוראה לכל ילד על פי צרכיו ועל פי יכולתו.

מיכה רזאל: כלל הבחירה: ככל שהשיטה צלילית יותר, הישגי הקריאה גבוהים יותר

מיכה רזאל, בהסתמך על ניתוחי מחקרים שונים כולל מחקריו, מגיע למסקנה, שככל שהשיטה להוראת הקריאה "צלילית" יותר, הישגי הקריאה גבוהים יותר.

יעל דיין: השאלה כמרכיב ביחסי הגומלין בין המחנך למתחנך

יעל דיין מציגה את האופי הלא-סימטרי של יחסי הגומלין בין המחנך למתחנך ואת הסיבות להיווצרות יחסי הכוח והסמכות בתוך מערכת זו. היא מציגה את ה"שאלה" כסמן של יחסי הכוח האלה וכאמצעי להבנותם. היחסים בין המחנך למתחנך, על פי דיין, הם יחסי כוח וסמכות מצד שואל השאלות כלפי המשיב הנמצא בעמדה נחותה יותר. דיין מנסה להציע דרכים להפוך יחסי גומלין אלה לסימטריים יותר ושיתופיים יותר כדי לעודד למידה.

לאה סלע: מחשבות על דיאלוג בגן הילדים

לאה סלע עוסקת בתהליך הלמידה-הוראה בגיל הרך ומזהירה בפני הסכנה שבשימוש בדרכי הוראה בלתי הולמות העלול להוביל את הילדים לפרגמטיות ולקונוונציונליות וליטול מהם את אהבת הלמידה. תוך התבססות על הטענה, שילדים קטנים, מתוך שהם סקרנים ותאבי דעת, נהנים מהתהליך החינוכי הרלוונטי להם, היא מעלה על נס את הלמידה החקרנית המתבצעת באמצעות חניכה קוגניטיבית. זו האחרונה נשענת על אינטראקציה בין חונך לחניך ומבוססת על דרכי הנחיה קונסטרוקטיביסטיות, שאת שורשיהן רואה סלע במאפייני הדיאלוג הסוקרטי.

אסתר דרומי: שלבים בהתפתחות העברית כשפת אם דורית רביד: לשון ואוריינות במעבר מן הגן לבית הספר

אסתר דרומי ודורית רביד עוסקות בשאלת הידע השפתי/לשוני מנקודת מבט התפתחותית. דרומי טוענת, שאפשר לתאר את תהליך התפתחות השפה כרצף של שלבים המאורגן במבנים משתכללים. השפה מתפתחת בשלבים אשר במהלכם מתרחשים שינויים איכותיים הקשורים במהפכות של מבנים ובארגון מחדש. מספר תנאים חייבים להתמלא כדי שאפשר יהיה לכנות תקופות שונות בהתפתחות השפה כשלב: נקודת התחלה וסיום, מפנה איכותי, משך זמן ארוך, הופעת מבנים שהם חידוש על בסיס הפנמה והכרה (novelty), זיהוי תכונה מרכזת ה"מסדרת" תופעות בלתי סדירות על פני השטח והופעת פרץ (spurt). ההישג ההתפתחותי של כל שלב מהווה תנאי הכרחי אך לא מספק למעבר לשלב הבא.

דרומי דנה בקיומם של ארבעה שלבים בהתפתחות השפה: השלב הקדם-מילי, השלב החד-מילי, השלב הדקדוקי המוקדם והשלב הדקדוקי המאוחר. היא מתארת את המאפיינים העיקריים של כל שלב ואת המהפך האיכותי המתחולל במעבר משלב לשלב.

רביד סוקרת את המרכיבים העיקריים בלשון ואוריינות של ילדים במעבר מן הגן לבית הספר וקובעת, כי ילדים העולים לכתה א הם בעלי ידע רב לגבי העברית הדבורה והכתובה. לטענתה, על סמך מחקרים בנושא, חלקים גדולים מן הידע נרכשים מתוך שימוש במנגנונים מולדים התומכים ברכישת השפה הדבורה אצל כל ילד. עם זאת, למחנכים שמור תפקיד חשוב בסיוע לילדים לרכוש את אותן "פנים" של הלשון, שאינן זמינות להם משפת היום-יום, מלים ומבנים במשלב גבוה יותר, וכן בעידוד הילדים לחשוב על הלשון חשיבה מטא-לשונית, אנליטית ומפורשת. לדעתה של רביד, ילדים שלרשותם ידע לשוני רב יותר, ירכשו מוקדם יותר את ניצני האוריינות בגיל הצעיר ואת העקרונות הפורמליים של הקריאה והכתיבה בהמשך הדרך.

איריס לוי: אלף – אוהל, בית זה בית, גימל זה גמל גדול... מה מפיקים הילדים בגיל הרך מידיעת שמות האותיות?

איריס לוי עוסקת בשאלת שיום האותיות וחשיבותו כבסיס לרכישת הקריאה בעברית. מחקרים רבים מצביעים על שני משתנים כמנבאים עיקריים של הקריאה והכתיבה: שיום אותיות ומודעות פונולוגית. לוי מתבססת על מחקרה וקובעת, שהידע על שמות האותיות מעניק לילד ידע בסיסי, שממנו הוא יכול להתחיל להבין את העיקרון האלף-ביתי. היא מסיקה מכך, שאם ילד נכנס לכתה א, והוא מכיר ומשיים בקלות את האותיות, יש לו אכן נקודת מוצא טובה לרכישת הקריאה והכתיבה.

שושנה בלום-קולקה ודבורה הוק-טגליכט: שיח עמיתים בגן: סוגות ואוריינות

שושנה בלום-קולקה ודבורה הוק-טגליכט מציגות מודל למיפוי ולזיהוי של סוגות שיח אורייני בין ילדים בגילי הגן, המתבסס על תעתיקים פרטניים של שיחות בין עמיתים, שהוקלטו בעת משחק חופשי. סוגות השיח האורייני הן מרכזיות בהתפתחות הלשונית בכלל ובהתפתחות כישורים הדרושים בבית-הספר בפרט. על סמך ממצאיהן אפשר להסיק, כי כשירותם הלשונית של הילדים מתפתחת תוך כדי שימוש פעיל בשפה, בתקשורת חברתית עם בני שיח משמעותיים, ילדים ומבוגרים. כל זירת שיח, שבה משתתפים ילדים, תורמת תרומה ייחודית משלה להתפתחות זו. ילדים מתמודדים עם משימות תקשורתיות (לשכנע, לספר סיפור, לשתף במשחק בדיוני) בשיחה עם עמיתים בני שיח השותפים לעולמם החברתי והתרבותי. בשיחה עם מבוגרים, עשויים אלה האחרונים לספק לילדים מגוון של דפוסי תמיכה המשמשים פיגומים לבניית השיח ותורמים למורכבותו ולגיוונו.

לאה קוזמינסקי: למידה אסטרטגית של מילים חדשות בהקשר סיפורי

לאה קוזמינסקי מפנה את הזרקור לתהליך הרכישה של אוצר מילים וחשיבותו להשגת תקשורת יעילה והצלחה בלימודים של ילדים. מילים חדשות נלמדות, לדעתה, בהקשרים ישירים, שבהם יש כוונה ללמד משמעות של מילה חדשה, ובהקשרים עקיפים שבהם הלמידה היא אקראית. קוזמינסקי עוסקת ברכישת אוצר מילים בהקשר לטקסט סיפורי ומציגה מודל ללמידה אסטרטגית הנעשית באמצעות תיווך ומתן פיגומים מדורגים ללמידה עצמאית של הילד בהקשר זה.

עפרה קורט: התפתחות כתיבה בראשית בית הספר בהקשר תרבותי-חברתי: עדויות מקבוצות מיצב שונות

דורית ארם: אינטראקציה הורים-ילדים והתפתחות ניצני אוריינות: עדויות מחקריות בזכות גיוון הפעילות

עפרה קורת ודרורית ארם מתמקדות באינטראקציה הורה-ילד, בסיטואציה של כתיבה המהווה, לדעתן, מרכיב חשוב בהתפתחות של ניצני אוריינות.

קורת מצרה על הזנחת חקר התהליך של רכישת הכתיבה והוראת הכתיבה יחסית לתהליך הקריאה. במחקרה היא מתמקדת בפעילות הכתיבה המשותפת לאימהות משתי קבוצות מיצב (גבוה ונמוך) ולילדיהן בראשית הלימוד בבית-הספר בהקשר לאמונות של האם על התפתחות הילד ועל יכולתו הלימודית. אחד הממצאים המעניינים במחקר הוא הימצאותם של קשרים מובהקים בין אמונות האימהות, מידת העצמאות של הילד בפעילות משותפת לו ולאם ורמת הכתיבה העצמאית של הילד, בעיקר בתוך קבוצת המיצב הנמוך. ממצאיה של קורת מצביעים, בין היתר, על שינוי משמעותי שחל בשני העשורים האחרונים בקרב משפחות מן המיצב הנמוך לגבי החשיבות שהן מייחסות לסביבה האוריינית של הילד וניסיון להעשירה. עם זאת היא מציינת את העובדה, כי אופי הפעילות האוריינית של הורה מן המיצב הנמוך עם ילדו, כפי שנבחנה בפעילות כתיבה בחיי היום-יום, שונה מאופיה של פעילות דומה של הורה וילדו מן המיצב הבינוני-גבוה.

ארם מדגישה אף היא את תפקיד ההורים כמתווכי אוריינות. היא מציגה את המאפיינים של פעילות משותפת הורה-ילד בהקשר להתפתחות ניצני אוריינות תוך התמקדות בהשוואה בין קריאת ספרים לילדים וכתיבה עם ילדים ותרומתן לכישורי אוריינות שונים וממליצה על גיוון הפעילות עם הילדים. תוצאות המחקר שלה, שעליו היא מדווחת בספר זה, מעידות על כך שכתבה משותפת עם ילדים היא גורם מרכזי בהתפתחות ניצני אוריינות, וראוי לעודדה לא פחות מהקריאה כפעילות חשובה לקידום כישוריים בסיסיים לרכישת הקריאה והכתיבה.

לסיכום, מארג הפרקים בספר מתבסס על ההנחה, שהעיסוק בנושא הקריאה והאוריינות כולל הן מרכיבים שהם אוניברסליים ומתאימים לרוב הילדים בתרבויות השונות והן מרכיבים או תחומים שהם ספציפיים לאלף-בית העברי, לתחביר העברי ולמאפייני השפה העברית. כדי לקדם ילדים בתחום זה עלינו להתייחס הן לגורמים המוכרים לנו מהספרות האוניברסלית בנושא והן למחקרים הייחודיים שנערכו בתחום זה בישראל.